

KADİ BEYDAVİ VE TEFSİRİ

Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU

BEYDÂVÎ'NİN İSLÂM ÂLEMİNDE ŞÖHRETE ULAŞAN BU TEFSİRİ, BU GÜN DAHİ BİR ÇOK FAYDALARI İHTİVA ETMEKTEDİR. BÜYÜK İMÂMLARIN SÖZLERİNİN HÜLÂSASI, ÜMMETİN SEÇKİNLERİNİN KUR'ÂN VE ONUN MANASI HAKKINDAKİ EN TEMİZ GÖRÜŞLERİ, LAFIZLARI HAKKINDAKİ MÜŞKİLLERİ AÇIKLIĞA KAVUŞTURMA, İCAZİNİN EN AÇIK VE ÖZLÜ ŞEKLİNİ, ONDA BULMAK MÜMKÜNDÜR.

ONU MEDH EDENLER, BU TEFSİRİN SAFLAŞTIRILMIŞ BİR ALTIN GİBİ ORTAYA ÇIKTIĞINI, GÜNEŞ GİBİ HER YERİ AYDINLATTIĞINI HERKESİN ONA SÂHİP OLMAYA ÇALIŞTIĞINI ONU TANIYANLARIN TADINA DOYAMADIKLARINI, ÂLİMLER, ONU TEDRİS İÇİN ÜZERİNE DÜŞTÜKLERİNİ, PEK ÇOK HÂŞİYE VE ŞERHLERİNİN YAPILDIĞINI, BÜTÜN MÜSLÜMANLARIN KABÜLÜNE MAZHÂR OLDUĞUNU, ONUN GÜZELLİKLERİNİN VASFEDİLMEKLE BİTİRİLEMİYECEĞİNİ, SÖYLEMEKTEDİRLER.

Hicrî VII. asırda Azerbeycân bölgesinde İslâmî ilimler alanında yetişen şöhretlerden biri ve belki de en mühimmi Abdullah b. Omer b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hayr (Ebu Sa'îd) Nâsiruddin el-Beydâvî'dir. Hindistandan Endelüse kadar uzanan İslâm âleminde şöhret bulmuş olmasına, bilhassa tefsirinin, zamanından günümüze kadar, gerek âlimler ve gerekse ilim yolcuları tara-

fından hararetle okunmasına, şerh, hâşiye ve ihtisarlarnın, İslâm'da hiç bir esere nasib olmayacak dereceye ulaşmasına rağmen, Beydâvinin âilesi, gençliği ve yetişmesi hakkında maalesef, gerektiği kadar bir bilgiye sâhip bulunmamaktayız. C. Brockelmann, Beydâvî'yi Fars büyük kadısının oğlu olarak göstermektedir. Şirâz yakınlarındaki Beyda'da doğmuştur. Tahsil ve terbiyesini bu şe-

hirde tamamlamış ve nihayet Şiraz'da olmuş ve orada baş kadılığa kadar yükselmiştir. Kadılık vazifesinden ayrıldıktan sonra 650/1252 senelerine doğru Tebriz'e yerleşmiş ve ölünceye kadar bu şehirde kalmıştır. Kaynaklar, ölüm tarihi hakkında bile ittifak halinde değildir. Onun 685/1286 veya 691/1292 yıllarında ölmüş olduğunu söylemektedirler. Yanlış olarak, onun 716/1316 veya 719/1319 senelerinde öldüğüne dair kayıtlar da vardır.

Şâfi'i mezhebine mensûb olan Beydâvî, şüphesiz zamanındaki islâmî ilimlerle mücehhez idi. Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, usûl, mantık, nahiv, belâgât ilimlerinde şöhret sâhibi olmuş ve bu sahalarda mühim eserler vermiştir. Eserleri, ilim ehlinin elinde, o günden bugüne kadar, dolmaktadır. Müellefimizin hayat hikâyesi ve yetişmesi yönünden, gerekli bilgiye sâhip olmadığımızı söylemiştik. Yalnız, Onun Şiraz kadılığını elde etmek için, Tebrize gittiğini, orada vezirin de hazır bulunduğu bir ilim meclisinde, sorulan karışık bir soruya veya nükteye karşı (bu soru ve nüktenin mahiyeti de bilinmemektedir) verdiği cevapla, ilmi olgunluğunu göstermiş ve vezirin iltifatlarına nâil olmuştur. Bu hususu es-Sübki'nin, Tabakâtından öğrenmekteyiz.

İbn Kâdî Şâhbe, Tabakâtında, Beydâvî hakkında, "O, musannafât sahibi, Azerbeycan bölgesinin âlimi idi. Şiraz'da kadılık yaptı", es-Sübki'de "O, ilim alanında yarışan, dikkatli, sâlih, âbid ve zâhid bir kimse idi", İbn Habîb ise" onun eserlerinden bütün imâmlar övgü ile bahsederler, Onun, Minhâc'dan başka eseri olmasaydı, o bile onun için yeterli idi" demektedirler.

Şüphesiz, Beydâvî, eserlerinde İslâmın kültür unsurlarını toplamaya

gayret göstermiş, bilhassa Usûlu'd-Din ile Usûlu'l-Fıkhin arasını cemmetmiştir. Yine o, din ve hikmet ilimlerine, arap dili ve edebiyâtına âit bilgileri de ilâve etmiştir. Bütün bilgilerini Şiraz'da almış ve orada neşet etmiştir. Eserleri, onun iyi ellerde yetişip, sağlam bir kültüre sâhip olduğunu göstermektedir.

Eserlerini şöylece sıralayabiliriz :

1. Minhâcu'l-Vusûl ilâ 'İlmî'l-Usûl

(منهاج الوصول الى علم الاصول)

Fıkıh usûlünde çok ün yapmış, itibar görmüş ve günümüzde dahi önemini kaybetmiyen mühim bir eserdir.

2. Şerhu'l-Matâli fi'l-Mantık

(شرح المطالع في المنطق)

Mantık ilmine âittir.

3. el-Gâyetu'l-Kusvâ

(الغاية القصوى)

Şâfi'i fıkıhı furu'una âittir.

4. Şerhu Mesâbilu's-Sünne

(شرح مصابيح السنة)

el-Bagavînin hadise âit eserinin şerhidir. el-Bagavî ona, "Tuhfetu'l-Ebrâr" adını da vermiştir.

5. Tavâli'u'l-Envâr min Matâli'l-Enzâr

(طواع الانوار من مطالع الانظار)

Kelâm ilmine âit mühim bir eserdir.

6. Lubbu'l-Elbâb fi 'İlmî'l-Prâb

(لب الالباب في علم الاعراب)

Kâfiye adlı eserin muhtasarıdır.

7. Nizâmu't-Tevârih

(نظام التواريخ)

Farsça yazılmış olan bu tarih, yaratılıştan, hicri 674 tarihine kadar olan hâdiselerden bahseder. Latinceye terceme edilmiş olan bu eser, Beydâh diğer bir âlime de isnâd olunmaktadır.

8. Risâle fi Mevzuâtî'l-Ulûm ve Ta'ârifuhâ

(رسالة في موضوعات العلوم وتعريفها)

İlimlerin mevzuu ve tarifi hakkında.

9. el-İzâh fi Usûli'd-Dîn

(الايضاح في أصول الدين)

Usûlu'd-Dîn'e âittir.

10. Şerhu'l-Mahsûl (شرح المحصول)

11. Misbâhu'l-Ervâh (مصباح الأرواح)

Bu eser, usulden er-Râzinin "el-Muntahâb" adlı eserinin şerhidir.

12. Muntaha'l-Munâ (منتهى المنى)

13. Şerhu Muntasarı İbn Hâcib

(شرح مختصر ابن حاجب)

14. Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil

(انوار التنزيل واسرار التأويل)

Görüldüğü gibi, zamanındaki islâmî ilimlerin her alanında mükemmel eserler veren Beydâvinin ilmi olgunluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Onun asıl şöhretini, tefsiri ortaya koymuştur.(1)

TEFSİRİ

Beydâvî'yi ilim âleminde şöhrete ulaştıran eserinin, tefsiri olduğunu

söylemiştik. "Envâru't - Tenzil ve Esrâru't - Te'vil" adını taşıyan tefsiri, müslümanlar arasında hiç bir tefsirin varamadığı bir mevkie ulaşmıştır. Bu sebepten bir çok İslâm ilim merkezlerinde ve Avrupada müteaddit defalar basılmıştır.(2) Hele bu tefsire yapılan şerh, hâşiye ve taliklerin sayısı 250 yi aşmaktadır.

(1) Beydâvî'nin, hayatı, yetiğmesi ve eserleri için bakınız: es-Sübki, Tabakâtu's-Sâfi'iyye, Mısır, (İsa el-Bâbi'l-Halebi), VIII. 157-158.; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut 1966, XIII. 309.; el-Yâfi'i, Mir'âtu'l-Cinân, Haydarâbat 1339/1920, IV. 220.; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, (Dâru'l-Ma'rife) Beyrût, d. 286.; ed-Dâvûdî, Tabakâtu'l-Müfessirin, Mısır 1392/1972, 242-243.; İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, Sezerâtu'z-Zehab, Beyrut, V. 392-393.; Taşköprüzâde, Mevzuâtü'l-Ulûm, İstanbul 1313, I. 555-556.; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, İstanbul 1941, 186, 1032, 1116, 1192, 1373, 1481, 1546, 1698, 1704, 1705, 1854, 1858, 1878.; Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetu'l-Ârifin, İstanbul 1955, I. 462-463.; İzâhu'l-Meknûn, İstanbul 1947, Brockelmann, C., el-Beydâvî (Encyclopédie de l'Islâm), I. 603-604.; G. I. 461-418; S. I. 738-743.; ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn, el-Kâhire 1381/1961, I. 296-304.; Ömer Rıza Kahhale, Mu'cemu'l-Müellifin, Beyrut, VI. 97-98, XIII. 400.; ez-Zrikli, el-A'lâm, Beyrut (3. tabı) IV. 248.; Cevdet bey, Tefsir Tarihi, İstanbul, 1927, s. 113-115.; ez-Zürkânî, Menâhilü'l-İrfân, Mısır 1372, I. 535.; Robson, J., el-Beydâvî (Encyclopédie de l'Islâm Nouvelle édition) I. 1163.; Fâdıl b. Âşûr, et-Tefsîr ve-Ricâluhu, Tunis 1966, s. 95-107.; Bilmen, Ömer Nasûhî, Tefsir Târihi, Ankara 1960, s. 350-357.

(2) Bu tefsir, H/O. Fleisher tarafından iki cild, yedi cüz halinde 1844-1848 senelerinde Leipzig'de basılmış, basılan bu esere Winand Fell tarafından faydalı bir fihrist ilave edilmiştir. Eser 1878 senesinde Leipzig'de tekrar basılmıştır. (Beydâvinin tefsirinin İslâm âlemindeki ve Avrupadaki basmaları için bkz: Serkis, Mu'cemu'l-Matbuât, I. 617-618., G. I. 416-418, S. I. 738-743).

Yalnız Osmanlı âlimleri tarafından yapılanların sayısı 60 a ulaşmaktadır.

Beydâvî'nin bu tefsiri, ne çok hacimli ve ne de çok küçüktür. Orta hacimdedir. Ehl-i Sünnet usûlü üzere deliller vererek, Arap dilinin kâidelerinin verdiği imkânlar nisbetinde âyetleri tefsir ve te'vil eder. Meselelerin teferruâtına girmeden, kısa, mu'cez bir şekilde onların faydalı olan yönlerini vermeye çalışır. Sarf, lugât, mantık, kiraât, târih, kelâm gibi konuları bazen çok kısa ve özlü bir şekilde verdiği için, onları anlamakta müşkülât çekilir. Bu bakımdan, müellifimiz, verdiği bazı bilgileri müphem bırakmakla itham edilir. Elbette insan kusursuz olmaz. Kusurlu olan yönleri bir tarafa bırakıp, faydalı olanlarından istifade etmek gerekir. Her tefsirde olduğu gibi, bu tefsir de, kevnî ilimler yönünden tetkik edilecek olursa, bugünkü müsbet ilim bilgilerimize göre, pek çok eksiklikleri bulunabilir. Ama, 7-8. asır evveli için özlü bir ilim hazinesi olduğu gerçeği de gözlerden uzak tutulmamalıdır. Beydâvî bütün bilgisini, bu eserinde göstermeye çalışır. Âdetâ okyanusu, bir sürahiye sığdır. maya gayret gösterir.

Beydâvî'nin tefsiri, İslâm kültür mirasının bir meyvası olarak kabul edilebilir. Tefsirini, hayatının sonlarına doğru Tebriz'de yazmıştır. Kaynaklar, Onun, Şirâzdaki kadılık vazifesinden ayrıldıktan sonra, ölünceye kadar kaldığı Tebriz'e 650/1252 senelerine doğru geldiğini zikrederler. Bu devre, müellifimizin olgunluk, kemâl ve istikrâr devresidir. Tefsirini de bu devrede yazmıştır. Buradan anlaşılıyor ki, tefsir, hicri yedinci asrın ikinci yarısında yazılmıştır.

Beydâvî'nin tefsirini yazmak için, istifade ettiği en mühim kay-

naklar, ez-Zamahşerî'nin **Keşşâfı** ile, er-Râzî'nin **Mefâtihu'l-Gaybı** olmuştur. Lafızların ve terkiplerin beyânı, manalardaki nükteleri istihraç ve onların tahlilinde Keşşâf'a; Kur'ânî hikmetin ruhunu ortaya koymak için, usulü'd-dîn, felsefe ve usulü'l-fıkh yönünden olan görüşleride Mefâtihu'l-Gayb'a dayanır. Yine müellifimiz, zevkî manaların yazılmasında, ince, dakik bilgilerin işâri nüktelerinde, er-Râgıb el-İsfahânî'nin, **Müfredâtı**ndan istifade eder. Genellikle tefsirinde, kendinden evvel gelen âlimlerin, fikirlerini toplayıp tahlil eder, onları araştırır, tenkid eder ve onlardan hükümler çıkarır. Bir çok vecihleri ve muhtelif ihtimalleri cem eder. Vergiği görüşleri tercih esasına göre sıralar, itimad ettiklerini, zayıf ve merdûd olanları zikreder. Zayıf olan rivâyet ve görüşler "ruviye" veya "kîle" lafızları ile gösterir. Bazen uzak olan görüşleri de bir kalıba yerleştirir ve bütün bunları özlü bir şekilde hülâsa eder. Bu yönlerden Beydâvî'nin tefsiri, muhteva, metod ve uslûb bakımından araştırmacılar ve öğrenciler için yüksek bir kıymeti hâizdir.

Müslümanlar, asrın telkinine itimad etmişler ve onu, tefsir ilmi için aslı bir kaynak kılmuşlardır. Böyle bir mevkie ulaşmasına rağmen, bazı kimseler bu tefsiri, ibârelerindeki güçlük bakımından müphem bulmuşlar veya sûrelerin faziletlerine âit uydurma haberleri tefsirine soktuğu için veyahutta, onun ulaştığı şöhreti çekemediklerinden, ağır bir şekilde tenkid etmişlerdir. Halbuki bu tefsir, tefsir ilminde zamanına kadar bilgilerin yazıldığı, İslâm kültürünün çiçeklenip, gelişmesinin kemâline ulaştığı, Eş'arî hikmeti üzerine bina edilen, ilmi metodun en yüksek eseri sayılır.

Bu şöhretli tefsirin, şerh, hâşiye, ta'lik ve ihtisârlarının pek çok olduğunu söylemiştik. Bunlardan hiç olmazsa meşhûr olanlarından bir kaçını zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Hâşiyeler :

1. Muhammed b. Yusûf el-Kirmânî (Ö. 786/1384).
2. İbn Temcîd (Muslihuddin) (Ö. 890/1485).
3. Abdülhakîm es-Siyelkûtî (Ö. 1067/1657).
4. es-Suyûtî (Ö. 911/1505).
5. el-Kâdî Zekerîyyâ el-Ensârî (Ö. 910/1504).
6. Şeyh zâde (Muhyiddin) (Ö. 950/1543)
7. Şihâbuddin el-Hafâcî (Ö. 1069/1659)
8. Molla Husrev (Ö. 885/1480).
9. Sa'dî Çelebî (Ö. 945/1538).
10. Baba Nimetullah Nahcevânî (Ö. 920/1514).

Tâlikler :

1. Seyyid Şerif Cürcânî (Ö. 816/1413).
2. Şeyh Kâsım b. Kutluboğa (Ö. 879/1474).
3. Muslihuddin Muhammed Kârî (Ö. 977/1569).
4. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî (Ö. 971/1563).
5. Sadruddin Şîrvânî (Ö. 1020/1611).

Beydâvî'nin tefsiri Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrahmân (Ö. 874/1469) tarafından ihtisâr edilmiştir. Abdurraûf el-Münâvî (Ö. 1031/1621) "el-Fethu's-Semâvî fi Tahrici Ahâdisi'l-Beydâvî", keza, Himmetzâde Muhammed b. Hasan ed-Dimaşke (Ö. 1175/1761) "Tuhfetu'r-Râvî fi Tahrici Ahâdisi'l-Beydâvî" adlı eserleriyle Beydâvî'nin tefsirinde bulunan hadisleri tahrîç etmişlerdir.

Bir yazar hakkında, başkalarının söyledikleri olumlu veya olumsuz sözlerden ziyade, yazarın kendi eserlerindeki ifadelerinden istifade etmek ilmi objektiflik bakımından daha uygundur. Biz de Beydâvî'nin tefsiri üzerine konuşurken, onun hakkında denilenlerden ziyade, tefsirinden alacağımız örneklerle, tefsirdeki metodunu vermeye çalışacağız. Şüphesiz her müellif, eserinin baş tarafına, bu eseri niçin yazdığını ve nasıl bir metod takip ettiğini, kısaca eserinin hangi gaye için yazılmış olduğunu, kısa veya uzun bir mukaddime ile belirtmeye çalışır. Beydâvî de, tefsirinin baş tarafına kısa bir mukaddime eklemiştir. Onun bu kısa mukaddimesi ile, tefsirinden alacağımız orijinal örneklere temas ederek, tefsirdeki metodunu göstermeye çalışacağız.

Beydâvî, bu ünlü tefsirinin mukaddimesinde, besmele, hamdele ve salveleden sonra, maksadını şöyle açıklamaktadır:

"Şeriât kâidelerinin binası ve esası, dinî ilimlerin başı ve önderi olan tefsir ilmi, mikdar yönünden ilimlerin en büyüğü, şeref ve alâmet bakımından da en yüce olanıdır. Tefsir yazmak ve onun hakkında konuşmak, ancak dinî ilimlerin hepsinde, usûl ve furu'nda akranlarına üstün gelen, Arap dili sanaâtında, edebî fenlerde yüksek derecede bulunan kimselere âit olabilir.

Uzun zamandanberi, hem Sahâbilerin büyüklerinden, tâbîlerin âlimlerinden ve bunların dışındaki selef bilginlerinden bana ulaşan haberlerin özetini içine alan, hem de gerek benim ve gerekse benden evvel gelen faziletli kimselerin ve araştırmacıların ortaya koydukları mühim birtakım ince nükteleri ve latifeleri ihtiva e-

den, meşhûr sekiz imâma ulaşan kiraât vecihlerini ve muteber kurrâdan rivâyet edilen sazlari da açıklayan fenleri içine alan bir kitap yazmayı düşünmekteydim. Ancak, aczim beni bu işi yapmaktan alıkoymakta ve istediğim şu makama yükselmeme engel olmaktaydı. Nihayet yaptığım istihareden sonra, mazhar olduğum bereket ve kolaylık sayesinde endişelerden kurtuldum ve yapmak istediğim şeye başlamaya ve niyet ettiğim şeyi yerine getirmeye gayretim, sağlam bir şekilde arttı. Kitabı tamamlayınca ona "Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil" adını vereyim diye niyet ettim. Allahın, beni doğru yolun güzelliklerine ulaştırması dileğiyle sözlerime başlıyorum. Her ulaştıran ve her isteyene istediğini veren yegâne O'dur."

Görüldüğü gibi Beydâvi, bu kısa ve özlü mukaddimesinde, hem tefsir ilminin, diğer ilimler arasındaki önemini, hem tefsir yazmak isteyen kimsenin, sâhip bulunması lâzım gelen vasıflarını, hem de yazılacak tefsirin muhtevasının neleri içine alması gerektiğini açıklamaktadır. Bunlara ilâve olarak, kendi yaşayış ve karakterini ortaya koymaktadır. Uzun zamandanberi böyle bir eser yazmayı tasarladığını söyleyen Beydâvi, kendisinde gördüğü eksiklikten dolayı, bu işe başlayamadığını ve kendisini yetiştirip bu işi başaracağına kanaât getirdikten sonra, şartları hâiz bir kişi olarak eseri yazmaya başladığını ifade etmektedir.

Şimdi bu ünlü tefsirin tahliline geçebiliriz. Beydâvi kısa mukaddimesinde de açıkladığı gibi, sahabe, tâbiin ve selef bilginlerinden kendisine ulaşan haberlerin hulâsasını ve kendisinden evvel gelen araştırmacıların ortaya koydukları nokteleri ve haberleri vereceğini ifade et-

tiğine göre, kendinden önce gelen kaynaklardan faydalanacağı tabiidir. Nitekim Beydâvi, tefsirinde lafızların ve terkiplerin beyânı ve tahlillerinde, manalardan nükteler çıkarmakta Zamahşeri'ye; Kur'ânî hikmetler ve felsefe nazariyelerini, din usûlü ve fıkıh usûlü kâidelerini ortaya koymakta, Fahrüddin er-Râzi'ye; maârif incelikleri, lügât ve iştikak bahisleri için de er-Râgıb'ın "Müfredât"ına, bazen onların isimlerini zikrederek, bazen de zikretmiyerek, dayanır.

Beydâvi'nin, metodunu kendi ifadelerinden alacağımız örneklerle ortaya koymaya çalışalım. Meselâ, Âli Imrân sûresinin 97. inci "... yoluna gücü yeten herkesin, o evi tavaf etmesi, insanlar üzerinde Allahın bir hakkıdır" âyetini tefsir ederken, evvela hükme konu olan "hâcce" kelimesini ele almakta, manası için çeşitli tahlilleri yaptıktan sonra, kelimenin okunuşu üzerinde, kiraât imamalarının görüşlerini zikretmektedir. Durum okuyucuyu tatmin edici bir safhaya geldikten sonra, âyetteki hükmü tamamlayan diğer kısımlara geçmekte ve onların i'rablarını, cümle içindeki yerlerini belirtmektedir. Şayet bu konuda bir hadis varsa, onu zikrederek, fikrî mezheplere göre meseleyi tekrar tahlile tâbi tutmakta ve onların getirdikleri delilleri, meselenin önemine göre ortaya koymaya çalışmaktadır. Şâfi'i mezhebine mensûb olduğu için, bu mezhebin görüşlerini tercih etmektedir. Teferruata girmeksizin bazı fikhî meselelere âit ahkâm âyetlerini arzeder ve genellikle kendi mezhebine meyleder. Hazreti Peygambere kadar ulaşan merfu hadisleri "Allahın Elçisi şöyle tefsir etti" veya "Allahın El-

gisi şöyle dedi" demek suretiyle, isnâd vermeksizin zikreder.(3).

Beydâvî, âyetleri tefsir ederken, genel olmamakla beraber, kelime bilgisi üzerinde fazla durmaz. Nahiv yönünden cümleyi ele alarak, belâgatlı bir şekilde maksadın anlatılması üzerinde durur. Edebî yönden cümlenin tahlilini yapar ve tercih ettiğini izâha çalışır(4). Tahlilini vermeye çalışacağımız Mâide sûresinin 8.inci âyetinin üç bölümde tefsir edilişi göz önüne alınırsa, ifade edilmeye çalışılan hususlar kolayca anlaşılabilir olur. Birinci bölümde, Allah için adaletli olmak, müşriklere dahi adaletli ve insânî davranmak emredilmektedir. İkinci bölümde, bu şekilde hareket etmenin kurtuluşa en yakın vesile olacağı, kâfirlerle münasebete bu derece önem verilirken, müminlerle olan münasebetlerde ise adaletin önemine işaret edilmektedir. Üçüncü bölümde ise, insanlar, Allahtan korkmaya davet edilerek, emir ve nehiylerin mutlaka yerine getirilmesi istenmekte, aksi takdirde, yapılan işlerden Allah Taâla'nın haberdar olduğuna dikkat çekilmektedir. Görüldüğü gibi bu misâl, yukarıda zikredilen hususiyetleri toplamaktadır. Burada, ne derin kelime tahlillerine, ne kıraât hususiyetlerine, ne mezhep farklılıklarına ve ne de bunların dayandığı hadislerle temas edilmiş, sadece, âyetin manasının mantıkî silsile içerisinde anlaşılması edebî bir şekilde temin edilmiştir. Müfessirimizin bu şekilde hareket edişi, onun tefsirde takip ettiği genel metodunu etkilemez.

Beydâvî'nin diğer bir özelliği, hükme konu olan kelime veya ibâreler, şayet daha evvel anlatılmışsa, kısaca âyeti tefsir eder ve o kelime veya ibârenin açıklaması nerede geçmişse, oraya işaret ederek "saba-

ka tefsiruhu" demek suretiyle, gerekli bilginin oradan alınmasını sağlar. Bu usulü ile müellifimiz, hem zaman ve malzemededen tasarruf sağlarken, hem de eserini lüzümsüz tafsilât ve tekrarlardan koruyarak, onun edebî ve ilmi değerini artırmış olur. Eğer, hüküm hususunda mezhepler arasında anlayış farkı bulunmuyorsa, o noktaya temas edilmeksizin âyet kısaca tefsir edilir(5).

Beydâvî'nin islâm âleminde şöhrete ulaşan bu tefsiri, bu gün dahi bir çok faydaları ihtiva etmektedir. Büyük imâmların sözlerinin hülâsası, ümmetin seçkinlerinin kur'ân ve onun manası hakkındaki en temiz görüşleri, lafızları hakkındaki müşkilleri açıklığa kavuşturma, icazının en açık ve özlü şeklini, onda bulmak mümkündür.

Meselâ, Nisâ sûresinin 59. ncu âyetini tefsir ederken, bu âyeti açıklamak ve tefsir etmek için, yine aynı sûrenin 83. ncu âyetini delil olarak getirmektedir(6) Bilindiği gibi âyetin âyet ile tefsiri, tefsir ilminde en kuvvetli ve en geçerli bir yoldur. Keza, yine Nisâ sûresinin 60.ncü âyetini tefsir etmek için, İbn Abbas'dan gelen bir haberle ele almaktadır. Bu haberde, bir münâfıkın bir yahudi ile olan anlaşmazlığını Hazreti Peygamberin halletmeye çalışması, bu çareyi kabul etmiyen münâfığın meseleyi Hz. Ömere getirmesi ve Hz. Ömerin, münâfığın boynunu vurması ile meseleyi halledişi anlatılmaktadır. Hâk ile bâtılı ayırt ettiği için Hz. Ömere, Cebrâil tarafından "el-Fâ-rûk" lakabının verildiğine işaret edilmektedir(7).

(3) Tefsiru'l-Beydâvî (Envâru't - Tenzil ve Esrâru't - Te'vil), İstanbul. 1314, I. 221.

(4) Aynı eser, I., 327.

(5) Tefsiru'l-Beydâvî, I. 326.

(6) Aynı eser, I. 282.

(7) Aynı eser, I. 283.

Beydâvi, müteşâbih âyetleri, Ehl-i Sünnet görüşüne uygun bir şekilde te'vil eder. Meselâ, Mâide sûresinin 64.ncü âyetindeki "yedâ" lafzına, itâ. cüd, ihsân manaları verirken⁽⁸⁾, yine Tâha sûresinin 5.nci âyetindeki "İstevâ" kelimesine ihâta manası vermektedir⁽⁹⁾.

Diğer tefsirlerde olduğu gibi, bu tefsirde de âyetler tefsir edilirken, hepsinin üzerinde aynı ölçüde durulmamaktadır. Zaten aynı ölçüde durulması hususunda, bir kâide de yoktur. Çünkü âyetlerdeki kelimelerin ve cümlelerin anlaşılması farklı olabilir. Hiç açıklamaya ihtiyaç göstermiyen âyetlerin yanında, zor olanlar ve hatta anlaşılmayıp Allah Taâlanın ilmine havale edilenler dahi bulunabilir. Muhatabların çeşitli kültür seviyesinde bulunmaları da, ifadelerin değişik olmasını gerektiren diğer bir âmil olabilir. Kur'ân-ı Kerim'in mu'ciz olan emir ve nehiyleri, her zamanı ihtiva etmesi ve ondaki hakikatların devamlılığı göz önünde tutulacak olursa, ifâdelerinin farklı olacağı zaruretini de ortaya koyar. Bir emrin veya bir nehyin ifadesi ile, bir kıssanın veya âhirete âit olan bir haberin ifadesi, tabiidir ki, aynı olmayacaktır. Ahkâm ve itikada taalluk eden bir husus muhataba anlayacağı şekilde açıklanmaya çalışılırken, kıssalar mümkün mertebe özlü ifade edilerek kısa geçilmiştir. Kıscası

Fıkıhda Şâfi'i mezhebine mensûb olan Beydâvi, nesh meselesinde Kur'anda neshin varlığını kabul etmektedir⁽¹¹⁾. Bakara sûresinin 106.nci âyetini tefsir ederken, bu âyetin, neshin varlığına delil olduğu söylemektedir. Şâfiiler, bir âyetin yine bir âyetle neshedileceği görüşünü savunurlarken, müellifimizin de, şâfi'i olmasına rağmen, böyle bir görüşü savunduğuna eserinde raslayamadık. Nisâ sûresinin 82. nci âyetini tef-

sir ederken, neshi kabul etmiyenlere karşı, meseleyi makûl bir şekilde savunarak, nesh olayında, hükümlerin asılmad bir değişiklik ve noksanlık olmadığını ve ancak hükümlerin hallerinde ve maslahatlarında bir değişiklik olduğunu söylemekte, böylece hem nesh anlayışını ifade etmekte ve hem de neshi kabul etmiyenlere karşı cevap vermektedir⁽¹²⁾.

Beydâvi, genellikle Şâfi'i görüşlerini savunur. Meselâ, Sûre başlarındaki "besmele"nin durumu hakkında: Besmele, her sûre başında müstakîl bir âyettir. Mekke, Kûfe âlimleri, İbnu'l-Mubarek ve eş-Şâfi'i de, besmeleyi Fâtihadan ve her sûrenin başında bulunanları da, o sûreden bir âyet olduğunu kabul ettiklerini zikreder. Basra, Şâm, Medine âlimleri ile, Mâlik ve el-Evzâ-inin yukarıdakilere muhalefet ettiklerini, Ebû Hanifenin de, bu konuda ortaya bir delil ileri sürmeden, besmelelerin sûrelerden bir âyet olmadığını söylediğini ifade etmektedir⁽¹³⁾. Burada Beydâvi, Şâfi'i ve aynı görüşte olanların fikirlerini söyledikten sonra, bu görüşe muhalefet edenleri "ve hâlefehüm" demek suretiyle, ilk görüşü benimsediğini göstermiş olur.

Aşağıda vermeye çalışacağımız örnekler, onun Şâfi'i mezhebine olan temâyülünü veya o mezhebe mensûbiyetini daha iyi aksettirecektir. Bakara sûresinin 228.nci âyetini tefsir ederken, boşanmış kadınların üç kuru (üç âdet veya üç temizlik süresi) beklemeleri gereğini ele aldığında "kuru" kelimesine "temizlik-tuhr" manası vererek, Şâfi'i mezhebi görüşünü benimsemektedir. Hanefiler

(8) Aynı eser, I. 348.

(9) Aynı eser, II. 50.

(10) Bunlara âit örnekler için bkz. Tefsiru'l-Beydâvi, I. 37; 114, 158, 161; II. 41, 262, 403, 569.

(11) Aynı eser, I. 105, 290, 681.

(12) Aynı eser, I. 290.

(13) Aynı eser, I. 3.

ise bu kelimeye "hayz" manası vermektedirler. Beydâvî bunlara ilâve olarak, bu kelimenin manası, hanefîlerin dediği gibi "hayz" değildir demek sûretiyle mezhep görüşünü ortaya koymaktadır⁽¹⁴⁾.

Yine Bakara sûresinin 181.nci "kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini bitirdiler mi, kendi aralarında anlaşmaları takdirden (eski) kocaları ile evlenmelerine engel olmayın" âyetinin gelişinden, eş-Şâfi'i, bekleme süreleri dolan karı-kocanın birbirlerinden velisiz ayrılacakları görüşüne sâhip olmaktadır. Bu ayetle muhatap velilerdir. Bu da kadının velisiz evlenemeyeceğine işarettir.⁽¹⁵⁾ Eğer kadının velisiz evlenmesi mümkün olsaydı, bu ayette velilerin muhatap olması yersiz olurdu. Bu bakımdan Şâfi'i mezhebine göre, kadının nikahında velinin izni şart koşulmuştur. (Hanefîlere göre evlenme çağına gelmiş olan kadın velisiz olarak şahitler huzurunda nikâh hakkına sahiptir): Beydâvî bu meseleyi incelerken, Hanefî mezhebi görüşüne yer ver memiştir. Kezâ yine, Nisâ sûresinin 43.ncü âyetindeki "kadınlara dokunmuşsanız" ibâresini tefsir ederken, eş-Şâfi'i âyetteki "dokunmanın" abdesti bozacağına delil getirmiştir. "dokunmanın" cinsî temasdan kinâyeye olarak kullanılması, mutlak olarak dokunmaktan daha az kullanıldığına da işaret edilmiştir⁽¹⁶⁾. Beydâvî burada hükme konu olan "lâmesi" kelimesini ele almakta ve bu kelimenin manasının her hangi bir şekilde mutlak olarak dokunma manasını ifade ettiğini söylemektedir. "lâmesi" kelimesinin cinsî münasebet manasına mecâz olduğuna, hakikî mana mümkün iken, mecâza gidilemeyeceğine işaret etmektedir. Zâten, kelimeye cinsî münasebet manası verilmesini

"kile" lafzı ile ifade ederek, bu görüşe itibar etmediğini belirtmiş olmaktadır.

Her Ehl-i Sünnet âlimi gibi, Beydâvî'de kıyası, şer'i dört delilin en mühim asıllarından biri kabul eder. Nisâ sûresinin 59.ncü "... eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allaha ve Resûlüne götürün" âyetini tefsir ederken, dinî ihtilâf hususunda, Allah'ın kitabına, dayanılmasını Hazreti Peygamber hayatta iken, kendisinden sorulmasına, irtihâlden sonra da sünnetine müracaât edilmesini istemektedir. Burada, kıyası kabul etmeyenlerin "Allah Taâla, ihtilaf edilen hususta, kıyâsa değil de, Kitap ve Sünnete başvurularak meselenin halledilmesini farz kılmıştır" şeklindeki görüşlerine karşı, cevap olarak "ihtilaf edilen şeyi naslara götürmek ancak temsili olur. Halbuki, ihtilafı nassa götürüp, oradan hüküm çıkarmak ise, kıyasla olur" demektedir⁽¹⁷⁾.

Beydâvî, genellikle, Mutezile mezhebi görüşlerini giddetli bir şekilde reddetmeye çalışmış ve bu sebeptendir ki, tefsiri Ehl-i Sünnet içinde revâç bulmuştur. Bu konuya bir kaç örnek vermek faydalı olacaktır. Bakara sûresinin 106.ncü nesh âyetini tefsir ederken, orada bizzat Mutezile'nin ismi zikredilerek, onların bu âyeti, Kur'anın hudûsuna (mahlûk olduğuna) delil getirdiklerini ileri sürmektedir. Mutezile, Kur'an'da değişimin ve farklılığın bulunması, onun hâdis olmasına gerektiren hallerdendir, demektedir. Beydâvî ise buna cevap olarak, Kur'an'daki değişiklik ve farklılık, Kadîm olan Zât'la kâim manasına, taalluk eden işlerin avârizındandır, demekte.

(14) Tefsiru'l-Beydâvî, I. 158.

(15) Aynı eser, I. 161.

(16) Aynı eser, I. 277.

(17) Aynı eser, I. 282-283.

dir⁽¹⁸⁾. Yine Beydâvi, mutezile mezhebinin, Allahın görünmesinin mümkün olmadığına dair görüşüne karşı, O'nun görüleceğini iddia ve isbât etmektedir. Meselâ, A'raf sûresinin 143'ncü "(Musâ a.s.): YaRabbi, bana görün, sana bakayım" âyetini tefsir ederken, bu âyeti, Allah'ı görmenin câiz olduğuna delil getirmektedir. Zirâ, Peygamberlerin, Allahı bilmediklerini gösteren bir harekette bulunmaları ve muhal olan şeyi istemeleri câiz olmaz. Hz. Muâşın "bana görün" suâline karşı, Allah Taâla "sen beni göremezsın" şeklindeki cevabı, Allah'ın görülemediği, sakıncasını ortadan kaldırmaktadır. Hz. Musaya verilen cevapta "sen beni göremezsın" deniliyor da "ben görünmem", "ben sana görünmem" veya "sen bana bakamazsın" denilmiyor. Burada "görmemek" fiili Hz. Musa'ya hasredilmektedir. Bu soru "bize Allah'ı âşikâr göster" diyen kavmini susturmak için söylenmiştir, geklinde izâh etmek hatalıdır. Eğer, Allah Taâla'yı görmek mümkün olsaydı, Hz. Musa'nın kavmini cehaletle vasıflandırması ve doğruyu onlara açıklaması, kendisi için lüzumlu olurdu. Nitekim, onlar "bize de böyle bir tanrı yap" dedikleri zaman, Hz. Musa, onlara darılmış "siz cahilsiniz" demiş ve hakikati onlara izâh etmiştir. Halbuki burada Allah Taâla "Ya Musa sen beni göremezsın, fakat dağa bak, eğer dağ yerinde durursa, sen de beni görürsün" buyurmuş ve öndeki cümleyi açıklamak için gelmiştir. Kısacası, âyet, Hz. Musa'nın, Allah Taâla'yı görmeye tahammül edemeyeceğini anlatmak istemiştir. Burada görmenin, dağın yerinde durması şartına bağlanması, rü'yetin mümkün olacağına delildir. Zira bir şeyin olmasını, mümkün olan bir şeyin olması şartına bağla-

mak, o şeyin zorunlu olarak mümkün olacağını gösterir, demek suretiyle konuyu incelemektedir.⁽¹⁹⁾ Beydâvi, Allahın görülebileceğine bu âyeti, delil getirirken, peygamberlerin mümkün olmayan bir şeyi istemeleri onların, Allah'ı gereği gibi tanımadıklarına, böyle bir hâlin de peygamberlerde bulunmaması gerektiği söyleyerek, Peygamberlik vasfı ile cehaletin bağdaşamayacağına işaret etmektedir.

Kezâ Beydâvi, En'am sûresinin 103.ncü "gözler onu idrak edemez" âyetini tefsir ederken, Mutezilenin, bu âyeti Allahın görünmesinin mümkün olamayacağına delil getirdiğini ve bu görüşün de zayıf olduğunu söylemektedir. Çünkü "idrak" kelimesi, mutlak olarak görmeyi ifade etmez. Âyetin olumsuzluğu bütün zamanlara şâmil değildir..., demek suretiyle⁽²⁰⁾, Mutezile'nin, âyeti anlayışlarının zayıf noktalarını makûl bir tarzda tesbit ederek, onların fikirlerini çürüttükten sonra, bu âyeti, Allah Taâla'nın görülebileceğine delil olarak getirmektedir.

Yine Kıyâme sûresinin 22-23.ncü "yüzler var ki, o gün ışıl ışıl parlar, Rabbma bakar" âyetlerini tefsir ederken de, sen onu, Allah Taâla'nın camâline hayran olmuş halde görürsün⁽²¹⁾, demekle, mutezile görüşünün aksini ifade etmeye çalışır.

Keza, müellifimiz, Mü'minûn sûresinin 14.ncü yetindeki "ahsenü'l-hâlikîn" ibâresini "el-Mukaddirine takdiren" şeklinde tefsir etmektedir⁽²²⁾. Mutezilenin, eğer Allah'tan başka "hâlık" olmasaydı, Allah Taâla "Ah-

(18) Tefsiru'l-Beydâvi, I. 105.

(19) Aynı eser, I. 445.

(20) Aynı eser, I. 395.

(21) Tefsiru'l-Beydâvi, II. 565.

(22) Aynı eser, II. 116.

senu'l-Hâlikin" demesi câiz olmazdı. Nitekim insanlar arasında, hâkim ve merhamet edenler bulunduğu için, Allah Taâla hakkında "Ahkemu'l-Hâkimin", "Erhamu'r-Râhimin" denilmiştir, gibi sözlerini zimnen reddederek "Hâlık" lafzını başka bir kelime ile te'vil etmektedir. Yine, Bakara sûresinin 2.3.ncü âyetlerini tefsir ederken, ehl-i sünnet, mutezile ve hâricilere göre, imân ve nifakın manasını geniş bir şekilde arzetmekte ve ehl-i sünnet görüşünü tercih etmektedir⁽²³⁾. Aynı âyetin devâmında rızk'ın ne olduğu hususunda, Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasındaki ihtilâfa da temis edilir⁽²⁴⁾.

Yukarıda vermeye çalıştığımız bir kaç örnekten anlaşılacağı üzere, Beydâvî, kelâm yönünden Ehl-i Sünnet görüşünü savunmuş, genellikle Mutezile olmak üzere, diğer mezhep sahiplerinin görüşlerini, bazen bunların isimlerini zikrederek, bazen de onların isimlerini zikretmeksizin, reddetmiştir.

Fesahât, belagât ve dil incelikleri yönünden Zamahşeri'nin, Keşşâf adlı tefsirinden bol bol istifade etmiş ve onun mutezili fikirlerini ayıklamışsa da, bazen de onun tesiri altında kaldığı görülür. Meselâ, Bakara sûresinin 275.nci "fâiz yiyenler, ancak şeytanın çarpmış olduğu kimsenin kalktığı gibi kalkarlar..." âyetini tefsir ederken, cinlerin, insanlara ancak vesvese vermek ve iğva etmek suretiyle onlara tesallut edebileceği görüşünü benimser⁽²⁵⁾. Bu görüş, Zamahşeri'nin görüşüdür.

Beydâvî, bazı kevnî âyetleri tefsir ederken, ilmî tefsir metodunu da kullanmış, O, hâdisenin oluş ve tabiatını izah etmeye çalışmıştır. Bu konuda Râzi'den de bol bol istifade etmiştir. Meselâ es-Saffât sûresinin 10.uncu âyetini tefsir ederken "Si-

hâb" ın hakikatını anlatmaya çalışır ve bu konuda denilenleri nakleder.⁽²⁶⁾ en-Neml sûresinin 88.nci "dağları görürseniz, onları yerinde durur sanırsınız" âyetini tefsir ederken, dünyanın döndüğüne işaret etmektedir. Bunu isbât için de, büyük cisimler tek bir cihete doğru hareket ettiklerinde, hareketi farkedilmez demekle, zâhirde gözün aldanabileceğini ifade etmektedir⁽²⁷⁾.

Yine Beydâvî'nin tefsirinde, Keşşâf sahibini tenkide vesile olan bazı hususları görmek mümkündür. Meselâ, her sûre sonunda, o sûrenin faziletini ve onu okuyanın, Allah indindeki sevap ve ecrini bildiren hadisler, hadis ehline ittifakla mevzu olduğu bilinmektedir. Her konuda titizlikle hareket eden Beydâvî, mevzû hadisler hakkında, Zamahşeri'yi takip etme yoluna nasıl girdiğini izah etmek çok güçtür. Bazı kimselerin onu mazûr göstermeye çalışmaları veya onun namına özür dilemeleri, müşkili halletmeye yeterli değildir. Bu şekildeki hareketler, bu konuda onu tebrie edemez. Geniş islâmî kültüre sâhip olan bir zâtın, böyle bir hataya düşmesi, izâhı güç bir mesele olarak karşımızda durmaktadır.

Müellifimiz tefsirinde, sahabe, tâbîler ve selefin görüşlerini nakleder. Bir taraftan da aklını kullanmayı ihmâl etmez. Orada, en parlak nükteler ince latifeler muciz bir üslûbla anlatılır. Tefsiri özlü olduğu için, bazen ibârelerini anlamak güçleşir. Bunlar ancak kuvvetli bir basiret ve açık bir idrakla sezilebilir. Nahiv sanaâtına âit örneklerini ge-

(23) Aynı eser, I. 21.

(24) Aynı eser, I. 22.

(25) Aynı eder, I. 185.

(26) Aynı eser, II. 321.

(27) Aynı eser, II. 207.

nişletmeksizin vermeye çalışır. İsrâîlî rivâyetleri cidden azdır. Bu rivayetlerde "kile" veya "ruviye" lafızları ile zikredilerek zayıflıklarına işaret edilmiş olur⁽²³⁾.

Kendinden evvelki bazı tefsirlerin, hileli ve eksik yerlerini izâh ederek, ortaya koymuş, itizâlî yönleri varsa onları göstermiş ve tamamlayıcı bilgiler vermiştir.

Beydâvî'nin İslâm âleminde göhrete ulaşan bu tefsiri, bu gün dahi bir çok faydaları ihtiva etmektedir. Büyük imâmların sözlerinin hülâsası, ümmetin seçkinlerinin kur'ân ve onun manası hakkındaki en temiz görüşleri, lafızları hakkındaki müşkilleri açıklığa kavuşturma, icazının en açık ve özlü şeklini, onda bulmak müm-

kündür. Kendinden evvelki bazı tefsirlerin, hileli ve eksik yerlerini izâh ederek, ortaya koymuş, itizâlî yönleri varsa onları göstermiş ve tamamlayıcı bilgiler vermiştir. Onu Medh edenler, bu tefsirin saflaştırılmış bir altın gibi ortaya çıktığını, Güneş gibi yer yeri aydınlattığını herkesin ona sâhip olmaya çalıştığını onu tanıyanların tadına doyamadıklarını, âlimler, onu tedris için üzerine düştüklerini, pek çok hâşiye ve şerhlerinin yapıldığını, bütün müslümanların kabûlüne mazhâr olduğunu, onun güzelliklerinin vafedilmekle bitirilemeyeceğini, söylemektedirler.

(23) Tefsiru'l-Beydâvî, II, 196.

